

L'ASSOCIACIONISME AL SEGLE XX: DE LES ASSOCIACIONS CULTURALS A LA CULTURA DE L'ASSOCIACIÓ

Gil-Manuel Hernández i Martí

Maria Albert Rodrigo

(Departament de Sociologia i Antropologia Social)

(Universitat de València)

No hi ha cap dubte que les profundes transformacions econòmiques, polítiques y socials són la característica principal de les nostres societats “occidentals” durant el segle XX. És doncs, un període de grans canvis que venen a definir el que coneguem com a modernitat i què, en la literatura especialitzada, trobem diferenciada entre una primera modernitat, la que es desenvolupa a partir de la revolució industrial, és a dir, durant tot el segle XIX i fins als anys 70 del segle XX, i una segona modernitat o globalització¹, que es produeix a partir de la revolució informàtica i que està caracteritzada, a més a més, per la celeritat dels canvis constants en aquestes societats.

En aquest article ens interessa subratllar, precisament, un dels aspectes més significatius, encara que sovint soterrat, dels canvis socials ocorreguts al si de les nostres societats durant el segle passat: l'emergència de les associacions. També aquestes, com a agents històrics que són, han estat protagonistes de profunds canvis en la seua composició, els seus objectius i les accions desenvolupades al llarg del segle, a l'hora que han protagonitzat bona part dels canvis socials abans esmentats. A continuació realitzarem un breu repàs històric de les característiques principals de les diferents associacions existents al territori valencià durant el segle XX. Aquest marc general ens permet destacar el paper realitzat per un tipus d'associació específic, les culturals, entre les que s'inclou un àmplia i heterogènia gamma de les mateixes, de les que tractarem de donar compte en aquest article.

¹ Cal aclarir que la globalització és un llarg procés històric no exclusiu de la segona modernitat, sinó que es dona amb anterioritat tot i que no amb la mateixa intensitat. D'acord amb Hernández i Martí (2005) es caracteritza per una constant intensificació de la connectivitat complexa, materialitzada en una xarxa de interconnexions i interdependències, de ràpid creixement i densitat creixent, que caracteritza a la vida social moderna a escala global. La intensificació de la globalització genera, al ser percebuda, una progressiva presa de consciència reflexiva que porta a considerar el món com una totalitat interdependent.

Per a abordar les associacions que ens trobem durant el segle XX, donades les característiques estructurals i específiques d'aquest període tant al territori valencià com a la resta de l'Estat espanyol, hem de distingir una sèrie d'etapes ben diferenciades. Així, per una banda, diferenciarem l'associacionisme existent a l'entrada del segle XX i que es desenvolupa durant les seues tres primeres dècades; d'altra, el que "perdura" durant l'etapa franquista i, finalment, el que es desenvolupa a partir del boom associatiu de finals del segle XX.

1.- La trajectòria històrica de l'associacionisme

El pas de segle XIX al XX es caracteritza per un procés d'afirmació de l'Estat, la consolidació d'un model de producció industrial i el creixement urbanístic de les ciutats. Sobre aquesta base va florir un associacionisme que en bona mesura tractava de superar les greus insuficiències que aquest nou model produïa i lentament s'anà configurant com un agent actiu de les societats modernes capaces d'incidir en els canvis que s'hi produïen. Així, proliferen les societats obreres, els centres recreatius, culturals (casinos, cercles i ateneus) i musicals que combinen la vida associativa, la instrucció i l'esbarjo amb un activisme polític més o menys soterrat.

Al territori valencià trobem diverses formes d'associacionisme cooperatiu – de producció, de consum i societats de socors mutu- que intenten suavitzar la mala situació econòmica dels obrers (Alvárez, E, 1968) i que es caracteritzaven per la seua capacitat plurifuncional. A més a més, a les ciutats importants, proliferen durant les tres primeres dècades del segle XX multitud de centres i activitats col·lectives: diverses agrupacions es desenvolupaven al voltant de la "Liga Católica", confraries i germanats organitzaven festes de carrer i de barri, associacions més o menys esotèriques treballaven per la llibertat de pensament i el progrés, etc. (Cucó, J. 1991:34)².

Tanmateix, el formidable teixit associatiu que distingeix la societat valenciana no només quedarà paralitzar durant la guerra civil sinó que "el franquisme, com una immensa piconadora, va arrasar per complet la xarxa associativa preexistent, convertint-la en un immens erm on únicament quedaren dempeus unes poques associacions, aquelles que estaven fora de qualsevol sospita" (Cucó, J. 1991:16). Així, el control i l'autoritarisme

² J.V. Castillo, afirma que entre 1888 –data en que entra en vigor la primera llei d'associacions de l'Estat espanyol- i el 1903 es comptabilitzen un total de 1895 associacions legalitzades, el que permet estimar un índex d'associativitat de 235 associacions per 100.000 habitants. Vuitanta-cinc anys més tard, és a dir, en 1988, el nombre d'associacions legalment registrades s'eleva a 5.491, que suposen una taxa d'associativitat de 264 per 100.000 habitants (Cucó, J. 1991).

del règim franquista limità la llibertat d'associació mitjançant el control tant de la constitució i el funcionament de les entitats com dels nomenaments dels seus càrrecs directius³. En el cas valencià, el resultat d'aquest període, tal com afirma Cucó, “en els 27 anys que transcorren entre 1936 y 1964 únicament es legalitzen 290 associacions, que representen tan sols un 3% del total de les censades en l'actualitat” (1991:35). La llei d'associacions de 1964, aprovada encara sota la dictadura franquista, suposà una obertura, encara que tèbia, del dret d'associació, ja que va permetre la legalització i la aparició d'associacions esportives, de defensa d'interessos comuns i recreativo-culturals. Però el que definitivament marcarà un punt d'inflexió va ser la Constitució Espanyola de 1978, que reconeix el dret d'associació⁴ i que fa desaparèixer el control polític estatal sobre les associacions. A partir d'aquell moment comencen a formalitzar-se tot un seguit d'associacions que venien actuant de manera clandestina (associacions de veïns, polítiques, etc.), i que sorgiren també tot una sèrie d'organitzacions noves, fruit de el nou marc de drets i llibertats⁵. Per al cas català, S. Sarasa ho explica així: al llarg d'aquests anys es forjà una nova cultura cívica, encara que moltes vegades clandestina i que era la manifestació de noves formes societàries, les arrels de les quals cal cercar-les en el canvis estructurals de la societat catalana i la incapacitat del règim polític per gestionar-los (1998:987).

Des de llavors, el creixement i la diversitat associativa marcarà la tònica dominant fins que a l'última dècada del segle XX es produeix una vertadera eclosió associativa⁶ i participativa acompanyada d'un nou llenguatge referent al voluntariat i a la solidaritat que expressa noves sensibilitats socials. Segons els Registre d'Associacions de la Conselleria de Justícia i Administracions Públiques durant la dècada dels noranta (anys 1990-2000, ambdós inclosos) s'han registrat un total 16.085 associacions de nova creació; d'elles 9.310 a la província de València, 1.046 a Castelló i 5.729 a Alacant⁷. En certa manera, aquest impuls associatiu ha tingut el seu reflex en el desenvolupament

³ Restriccions que se estableixen des del Decret de 25 de gener de 1941, que regula el dret d'associació. Posteriorment i de manera més moderada ho farà la Llei de Associacions 191/1964, de 24 de desembre.

⁴ Al article 22 en el que es converteix en inconstitucional el control preventiu (Arts. 3 a 5) regulat per la citada llei d'associacions de 1964.

⁵ En el cas català, durant aquest període són les associacions de veïns i les de pares d'alumnes les que es legalitzaren amb major freqüència, encara que també cal destacar la vitalitat relativa de les associacions estudiantils, doncs quasi una quarta part de les actualment registrades es van crear entre els anys 60 i 70 (Sarasa, S. 1998:987).

⁶ A la tesis M. Albert, 2004 podem trobar l'anàlisi dels diferents factors estructurals que expliquen aquesta eclosió associativa.

⁷ Citat en Ariño i altres, (2001) *La ciudadanía solidaria. El voluntariado y las organizaciones de voluntariado en la comunidad valenciana*, València, Bancaja, pàgina 177.

legislatiu⁸ que s'ha donat durant les últimes dècades tant a escala estatal com autonòmica i que es la manifestació més visible del procés d'institucionalització en el que l'associacionisme actual es troba immers no només a nivell legislatiu, sinó també a nivell de gestió i organització de òrgans supra-associatius.

L'ampli ventall d'associacions en el que ens trobem al territori valencià es defineix per la seua especialització funcional. Així, d'acord amb Albert (2004), podem distingir entre els següents tipus d'associacions: les dedicades a la Sociabilitat (Llars de jubilats, ateneus, etc.), les Esportives (tota mena de clubs esportius), les Festeres (falles, comissions festeres, etc.), les Culturals (bandes de música, teatre, patrimoni, etc.), les de Medi Ambient (ecologistes, proteccionistes, etc.), Solidaritat Internacional (Ajuda humanitària, desenvolupament humà, etc.), Defensa Cívica (Defensa dels drets humans, contra el racisme i la xenofòbia, etc.) a les que la literatura especialitzada anomena Organitzacions No Governamentals de Desenvolupament (ONGD), les dedicades a la Salut (malalties, addicions, etc.), als Serveis Socials (pobresa, minusvàlids, immigració, etc.) i al Desenvolupament i Promoció Comunitària (Treball, Protecció Civil, etc.).

2.- Les associacions culturals

La tipologia suggerida ens dona una idea de l'heterogeneïtat associativa en la que ens trobem actualment i un dels camps a destacar, per la seua tradició històrica, per la seua capacitat d'adaptació i per la seua diversitat és en el camp cultural. Diversos estudis realitzats al territori valencià (Cucó (1991; 1992); Cucó i altres (1993); Ariño, (1999); Ariño i altres (1999); Ariño i altres, (2001); Ariño i Albert (2003); Albert (2004) ens mostren l'amplia gamma d'associacions en aquest camp. Trobem en ell des d'associacions musicals, de teatre, de dansa, AMPAs, de radioaficionats, cases regionals, de cine, de defensa de la llengua, de gestió cultural i un llarg etc. En definitiva podem aglutinar-les en dos grans blocs, aquelles que poden considerar-se com comunitats de pràctica, i aquelles altres que es proposen la difusió i el coneixement de

⁸ Aquesta efervescència del moviment associatiu, fa que comencen a promulgar-se una sèrie de normes (lleis, decrets, etc. estretament vinculades al mateix i que acaben concretant-se en la Llei Orgànica 1/2002, de 22 de març, reguladora del dret d'associació. Aquesta llei també contempla la possibilitat de crear consells sectorials d'associacions (art. 42), amb la finalitat d'assegurar la col·laboració entre les Administracions públiques i les associacions, per tal de canalitzar la participació ciutadana en assumptes públics com òrgans de consulta, informació i assessorament en àmbits concrets d'actuació), que deroguen la llei de 1964 i amplien profundament les capacitats d'organització, de gestió i d'acció de les associacions.

determinada activitat cultural particular. Es tracta del camp que concentra el major nombre d'associacions, tant al territori valencià com per al conjunt de l'Estat espanyol. Segons les dades que aporten l'estudi coordinat per Joan Subirats (1999), el camp de la cultura és el que té major presència associativa⁹. Dins del camp cultural, hi ha dos tipus d'associacions que mereixen especial atenció tant per la quantitat de associacions existents com per la quantitat de socis que tenen: es tracta de les associacions dedicades a la festa i al patrimoni cultural¹⁰. A més de la importància quantitativa cal destacar la seua importància qualitativa. En el cas de les associacions dedicades a la festa, cal assenyalar que els seus orígens es perden en el temps, tret que no lleva la seua vigència i la seua rellevància en la modernitat que d'altra banda ens permet mostrar la seua transformació interna i la seua capacitat d'adaptació. En canvi, les associacions de patrimoni són fruit de la modernitat més immediata, i la seua novedosa aparició ens mostra l'emergència d'una nova sensibilitat i d'una nova legitimitat social vers al nostre passat però com vorem tot seguit, tots dos estan íntimament relacionats.

3.- L'associacionisme dedicat al patrimoni cultural

Des dels anys vuitanta, però molt especialment durant la dècada dels noranta, han sorgit nombrosos grups que formen part d'un nou tipus d'associacionisme de caràcter solidari i altruista unit des d'afinitats ideològiques per a la conservació del patrimoni cultural. Són múltiples els factors que podem trobar per a comprendre la novetat d'aquest associacionisme emergent. Tanmateix, cal assenyalar allò més rellevant, motiu pel qual no podem oblidar el moment de canvi i transformació, anomenat globalització, on es desenvolupa l'efervescència per l'interès del patrimoni cultural.

Així, cal destacar que són moltes i diverses les constants amenaces a les que l'actualitat obliga a fer front. Des dels perills que pateix l'entorn, espècies animals i vegetals que estan en perill d'extinció, la salut humana, malalties que no coneixen fronteres i finalment, les que atempten sobre la diversitat cultural; és a dir, la pèrdua de les identitats locals com a conseqüència de la homogeneització i del imperialisme cultural. Estem davant del que Beck (1998), fa ja alguns anys, anomenà la societat del risc, la qual, que a més del repartiment dels riscos implica, tal com assenyala aquest autor, una

⁹ Segons les dades del *Registro Nacional de Asociaciones*, l'any 1997 hi havia a Espanya 64.772 associacions "culturals i ideològiques", que representarien el 36,87 % de les associacions registrades, sent clarament el sector més nombrós (Mota, 1999)

¹⁰ Tant la magnitud de les associacions dedicades a la festa com la de les dedicades a la cultura fa que habitualment es tracte com a camps diferenciats pels autors citats en aquest article.

tendència immanent a la globalització, ja que cap de nosaltres està lliure de poder patir-los. Aquesta percepció del risc davant la pèrdua (o ràpida transformació) de l'entorn i de les seues formes de vida (tradicions, costums, etc.) ha generat la proliferació de tot tipus de iniciatives ciutadanes, associacions i col·lectius que, preocupats per la pèrdua de les seues arrels, conflueixen en el que s'ha denominat com moviment social conservacionista, el qual abandera una lluita a dos fronts: la protecció del medi ambient i la protecció del patrimoni cultural. Aquestes associacions són portadores i pretenen fer extensiva una consciència de salvaguarda d'aquells elements que com a símbols de identitat són dignes de ser conservats i que ens retornen i connecten amb el nostre passat.

En general, expressen la consciència d'una pèrdua i l'existència de un greu risc: el tresor que s'identifica com tradició o patrimoni està en perill de desaparició o desintegració. Els protagonistes d'aquesta nova concepció són col·lectius formats per minories cíviqües que realitzen, directa o indirectament, una gran activitat de defensa, restauració i protecció del patrimoni. De manera que, aquest associacionisme s'ha convertit, junt amb els especialistes i experts, en un dels principals agents activadors de bens patrimonials. Es tracta d'un associacionisme, generalment format per les èlits locals, que gaudeix d'una gran legitimitat social en les seues accions i propostes. La seua màxima és la conservació, recuperació i restauració del patrimoni local y/o comarcal. L'objectiu fonamental compartit d'aquestes associacions és unànime: mantenir la tradició i salvar el patrimoni. Per poder acomplir-lo s'enfronten fonamentalment a dos qüestions: el pas del temps i el progrés.

D'una banda, el pas del temps deteriora i pot acabar amb els bens patrimonials. Es fa necessari, doncs, realitzar una tasca de rehabilitació i de conservació. Així, les associacions es plantegen com a objectiu denunciar la deixadesa i reivindicar davant les administracions i la societat la seua conservació. D'altra banda, el que entenem com a progrés, ja siga la pressió urbanística davant de determinats monuments, com el risc de desaparició de la llengua, els costums, les festes, etc., converteix a aquestes associacions en vertaders nuclis de resistència que formen part d'un vertader moviment social modern de caràcter conservacionista patrimonial, que es manifesta com una nova veu

social i política que expressa una nova sensibilitat patrimonialitzadora de la cultura i una forma de practicar i entendre la participació cívica i la ciutadania¹¹.

Siga quina siga l'activitat que es realitze en cadascuna d'aquestes associacions, recuperar o mantenir una dansa, una música, indumentaria, un monument, etc. el ben cert és que aquestes associacions realitzen una important tasca de difusió de la cultura.

4.- L'associacionisme festiu

Un dels trets principals de la festa moderna, en un context marcat per la globalització, és la seua contribució a la reactivació de les identitats locals, fenomen que té lloc mitjançant l'articulació del conjunt d'actes rituals i el funcionament d'una complexa xarxa d'associacions festives. Aquestes es diferencien de la resta d'associacions voluntàries per la conjunció d'una sèrie de trets que els atorguen un caràcter particular: es tracta d'associacions populars i d'origen tradicional, que són a un temps llocs de distracció, gaudi i esbargiment, amb un important component històric de masculinitat, orientades cap a la celebració emotiva d'una festa, religiosa o civil. En elles s'arriba a una vivència intensa i sacral de la identitat local, amb un acusat component de rememoració i reactualització simbòlica del passat local.

Les associacions festives estan marcades per un elevat grau de participació dels individus, que pertanyen als nivells socials més diversos. Es tracta d'agrupacions on predomina la integració interclassista dels afiliats i l'apel·lació a una causa comuna de caire identitari (Ariño, 1990). Al seu si, els contactes són directes i recurrents, i la familiaritat i confiança sol presidir el tracte entre els socis. Es tracta d'associacions amb uns orígens tradicionals, perquè constitueixen fenòmens de relativa llarga duració, però en realitat són productes de la modernitat, atès que la seua formalització, institucionalització i expansió, tal i com avui les coneixem, data d'un període que va des de finals del segle XIX al primer terç del segle XX. Posteriorment, en especial amb l'adveniment de la democràcia i l'Estat de les Autonomies, les associacions festives adquireixen tots els trets de les associacions modernes i com a tals funcionen, fins el punt de que les seues activitats les situen molt a prop de les característiques de l'associacionisme cultural en general i es connecten amb tot un moviment de

¹¹ Alguacil (2002) assenyala les noves perspectives de la ciutadania entre les que destaca una quarta generació de drets que han emergit durant l'últim quart del segle XX, com els drets que tenen els ciutadans al patrimoni natural, a la diversitat cultural, al patrimoni històric, al patrimoni econòmic i a un medi social exempt de violència.

reivindicació i revitalització de les identitats particulars (Homobono, 2004). Així, al llarg del segle XX, les antigues “associacions” valencianes de la societat preindustrial, com ara confraries, germandats, comissions, corporacions, clavaries, majordomies, grups cerimonials, penyes i gremis, tot i conservar els seus noms, van esdevenint associacions reglades i estables, amb local social permanent, socis censats, activitats programades anuals, estatuts oficials, exercicis econòmics comptables, reglamentació d’activitats, recerca d’espònsors comercials i reconeixement institucional en un registre regularitzat d’associacions orientat a l’atorgament de subvencions i el control de moviments. Es tracta d’un procés general que té lloc a tota Europa i en el conjunt de l’Estat, que significa la plena introducció de la festa en la lògica de la racionalitat burocràtica, del turisme i del mercat capitalista.

La singularitat de les associacions festives, tan lligades a les transformacions del vell calendari cristià en un calendari secularitzat, les predisposa a convertir-se en instàncies que aglutinen els diversos nivells a través dels quals s’expressen els sentiments locals de pertinença. Això és possible en la mesura que constitueixen un privilegiat espai públic de relació social, basat en el contacte directe i en la comunicació social intensa. D’aquesta manera, a través de les associacions festives els individus poden viure d’una manera privilegiada i reflexiva la seua pròpia localitat i el patrimoni festiu que ajuden a preservar dinàmicament, obtenint a canvi un nivell més fort d’integració local i certa seguretat existencial en uns temps marcats per la incertesa i la volatilitat de les relacions socials.

La celebració de la festa en la majoria dels pobles i ciutats valencianes comporta una vertebració del subjecte social a través d’agrupacions de sociabilitat específicament festiva, l’objectiu preferencial de les quals és participar en la festa mitjançant la pràctica lúdico-ritual de la convivialitat, la comensalitat, les deambulacions simbòliques i la donació altruista, entre altres pràctiques. Les associacions festives s’integren, igualment, en l’estructura urbana històrica de les seues respectives localitats, la dimensió patrimonial cultural de les quals acaba sent redimensionant-la per mitjà de les celebracions rituals de la festa.

Cal subratllar que actualment les associacions festives tenen un caràcter formal, amb socis permanents, que estableixen els seus propis fins estatutaris i dicten les seues normes de funcionament per mitjà d’assemblees generals, encara que han d’atenir-se a les exigències del ritual públic en què participen, condicionades per la seua llarga trajectòria històrica. Les confraries de Setmana Santa, per exemple, tenen el seu origen

en l'Edat Mitjana, amb les confraries parroquials d'obrerries, societats de joves, confraries professionals i de penitents. De forma semblant, les comparses i filades de Moros i Cristians emergeixen a partir de les antigues companyes de milícies urbanes o soldadesques que al sud del país encetaren les desfilades en l'Edat Moderna. Així mateix, els altars vicentins enfonsen les seues arrels en la mateixa època gremial i les comissions falleres són les continuadores de les arcaïques colles informals de veïns que cap a la meitat del segle XVIII cremaven trastos vells la vespra de sant Josep. Si ens referim a altres festes valencianes, com el Sexenni de Morella, els bous de carrer de les comarques del nord o els centenars de festes patronals, observem que gremis, penyes i comissions festeres tenen llargues arrels temporals que alhora que els atorguen una indiscutible dimensió patrimonial, paradoxalment les porten a transformar-se en entitats modernes multiactives i plenament inserides en l'espai cibernètic i comunicatiu. Tot seguit repassarem l'evolució associativa experimentada en el cas de cinc grans festes valencianes: les Falles, les Fogueres, sant Vicent Ferrer, els Moros i Cristians i la Setmana Santa.

La festa de les Falles, que apareix documentada a València cap a mitjans del segle XVIII, és organitzada, en els seus orígens, per improvisades comissions formades esporàdicament per veïns de places i carrers. Sense quasi continuïtat, escassa formalització i amb un territori difús, la comissió fallera primitiva es va transformant en els primers decennis del segle XX, coincidint amb l'arribada de les falles a l'estatus de festa major, en una associació permanent, amb seu social fixa – el *casal* –, activitats regulars i un territori delimitat oficialment, com és la demarcació. Des dels anys seixanta, la comissió fallera contemporània es converteix en una entitat veïnal important, nucli permanent d'activitat social i cultural i senyal d'identitat de la barriada corresponent. A partir dels anys noranta, la necessitat de gaudir de subvencions institucionals, fa que les comissions entren a formar part del registre valencià d'associacions culturals. Des de 1939, una supraentitat organitzadora dependent de l'Ajuntament, la Junta Central Fallera, coordina, orienta i regeix, mitjançant un reglament faller, l'activitat fallera de les comissions, que a partir dels anys seixanta queden enquadrades en “sectors fallers” que agrupen, mitjançant criteris d'agrupació de barris contigus, desenes de comissions, a efectes de racionalitzar administrativament el seu funcionament. Paral·lelament, a mitjans dels anys setanta les comissions falleres comencen a formar “agrupacions de falles” des de la base, i no des de l'Ajuntament, per tal de coordinar llurs festejos, aprofundir lligams de germanat i buscar ajudes

econòmiques entre el comerç. En els noranta les agrupacions formen una gran Interagrupació de falles, que s'escindeix en dues interagrupacions en 2005. També a mitjans dels anys noranta apareixen les federacions de comissions de falla, que segueixen un criteri d'interès en un objectiu comú (així hi ha federacions de falles de secció especial, de secció primera, d'enginy i gràcia o de loteria contrareembossament). Les mateixes tendències observades a València es detecten en els pobles i viles que també celebren les Falles, especialment en grans poblacions com Alzira, Torrent, Gandia, Xàtiva o Borriana, entre altres.

En les Falles s'observà, a més, durant tota la segona meitat del segle XX, un continu creixement del nombre de comissions, passant-se a València de 35 comissions censades en 1940 a les 269 de 1975, i d'aquestes a les més de 380 actuals. Simultàniament, l'expansió fallera per les comarques és tan gran que les més de 420 comissions actuals superen en nombre a les del cap-i-casal. En conjunt, les comissions de la capital comptabilitzen prop de 100.000 persones i unes tantes altres a les comarques, el que genera una gran massa de fallers i falleres articulada en una vasta xarxa de comissions falleres i juntes locals, cadascuna de les qual té al voltant la seua demarcació, els seus símbols identitaris i una intensa sociabilitat que va més enllà d'allò estrictament festiu, doncs expressa un valencianisme temperamental acusadament emocional i molt vinculat a llaços familiars i d'amistat (Ariño, 1992; Hernández i Martí, 1996).

Quelcom semblant ocorre amb les comissions de districte foguerils i de barraca a Alacant, les festes de les quals es van instaurar en 1928 per importació de les Falles de València. A Alacant el districte ve a ser com la demarcació fallera i el *racó foguerer* com el *casal faller*, és a dir, un centre de sociabilitat festera i en no poques ocasions veïnal. Els districtes també apareixen coordinats per una Comissió Gestora suprassociacional provista d'un reglament de la festa. No obstant, en ser la festes de sant Joan al juny, el carrer s'ofereix a delimitar una àrea festiva molt estricta, oberta a l'aire lliure, mentre que a València l'àrea del carrer que és una prolongació del *casal* està tancada o destacada en la carpa fallera. També a Alacant s'observa un gran creixement de les associacions foguerils i barraqueres, que ultrapassen les 90 i agrupen més de 10.000 persones. Cal afegir que l'associacionisme festiu faller i foguerer es completa amb les associacions gremials d'artistes constructors de falles i fogueres (existeixen els de València, Alacant i Borriana), que ja compten amb una antiguitat de decennis, però que en els últims anys busquen convertir-se en col·lectius professionals de tall modern amb projecció en un mercat de treball altament competitiu. També cal fer notar que tant

comissions de falla i foguera tenen una estructura interna similar a la estàndard de qualsevol associació (presidència, junta directiva i assemblea), però a més introdueixen delegacions i càrrecs específicament relacionats amb les tasques de la festa i molt especialment amb la seua representació simbòlica femenina, com és el cas de la fallera major, la bellesa del foc o les diverses reines honorífiques.

D'altra banda, les festes de sant Vicent Ferrer celebrades a València exemplifiquen el tipus d'associacionisme festiu vinculat a celebracions tradicionals de carrer que han evolucionat des de l'Edat Mitjana fins a convertir-se en marcadors d'una identitat de barri vell sotmès en ocasions a agressius processos de modernització. És el cas de les nombroses festes de carrers de viles i pobles, cadascuna d'elles amb les seues comissions menys o menys estables què, com ocorre en el cas vicentí, s'han constituït en associacions que desenvolupen tota una activitat cultural anual. A València, els *altars* de sant Vicent Ferrer disposen també de la seua demarcació territorial, els seus locals socials i una sèrie d'actes i càrrecs al voltant de la figura del sant i dels miracles que es representen en la seua memòria. Així mateix, des de 1943 funciona una Junta Central Vicentina, també dependent de l'Ajuntament, atès que hi ha més d'una dotzena d'altars en la ciutat i el seu extrarradi.

En el cas de la festa de Moros i Cristians, festa que es remunta al segle XVII, es repeteix l'esquema dels xicotets territoris vinculats a les comparses, amb centres de reunió com *càbiles* i locals socials semblants, i on l'acció itinerant, amb la desfilada de les comparses i *filaes*, marca els espais i remarca novament un espai sacre comú, amb les entrades dels respectius exèrcits moro i cristià, les batalles per la presa del castell o els desembarcaments, segons siga l'adaptació ritual de la celebració. La festa dels Moros i Cristians ha generat, igualment, una extensa trama associativa, estable i dinàmica, que es palesa en juntes o federacions locals de comparses o en la molt coneguda Unió Nacional de Entidades Festeras (UNDEF), que aglutina a associacions festeres de tot l'Estat, ja que es tracta d'una festa que travessa els llimbers territorials valencians. Atesa la seua gran extensió pel nostre país, on es desagrega en diversos models rituals de festa, agrupa també a milers d'associats i, com ocorre amb les Falles o la Setmana Santa, potencia tot un sector econòmic lligat a la producció d'artefactes o objectes per a la festa (indumentària, ornamentació, floristeria, pirotècnia, carrosses, etc.)

Finalment, en les celebracions de Setmana Santa, profundament arrelades al nostre país, les confraries, germandats i corporacions es revelen també com a sòlides associacions festives que apareixen com a formes d'autovertebració identitària de la pròpia comunitat

celebrant. De fet, conformen una sèrie de grups autònoms que estableixen voluntàriament i de manera independent el seu règim intern de funcionament. A més, les associacions es troben integrades en organitzacions supraassociacionals que serveixen per a posar en contacte i coordinar la massa de socis, alhora que amplifiquen la ressonància de la festa i propicien l'intercanvi de rituals. La capacitat de convocatòria d'aquestes associacions festives travessa les fronteres de la comunitat celebrant, arribant fins i tot a implicar als organismes públics i les associacions més diverses, generant fenòmens com la interassociativitat i l'entrada de la festa en el punt de vista de les polítiques culturals.

La revitalització festiva i associativa que es pot observar en la Setmana Santa no és, doncs, l'expressió nostàlgica i restauracionista d'una època passada, sinó una manifestació de modernitat, pròpia de societats secularitzades, pluralistes i de tecnocultura consolidada que reciclen la tradició en forma de patrimoni cultural, del qual formen part essencial les festes. Dit fenomen es pot advertir clarament en la creació dels museus de Setmana Santa, o en el interès creixent de les confraries, germandats i corporacions per la seua pròpia història (Hernández i Martí, 2001).

Les desfilades processionals, concreció màxima del ritual festiu de la Setmana Santa, subratllen els contorns simbòlics de la identitat en la festa. Se celebren processons de confraria, que configuren identitats grupals, processons de parròquia que recreen comunitats imaginàries però amb un fort contingut de barri (comunal) i grans processons que, com ocorre a la Setmana Santa Marinera de València, articulant els tres barris marítims de El Grau, El Cabanyal i El Canyamelar, defineixen una identitat supraassociacional lligada a la rememoració històrica dels antics nuclis absorbits per una València en tràngol d'entrar en la modernitat industrial (García Pilán, 2006). Només a València, la Setmana Santa mobilitza vora 4.000 persones de manera directa, xifra molt més elevada si parlem de les 43.000 persones censades en la Junta de Germandats de la Setmana Santa de la Diòcesi de València, o pensem en les vora 100.000 censades en els centenars de celebracions que tenen lloc per tot el País Valencià (Brosel, 2002), xifra a la qual caldria afegir quasi 40.000 persones més lligades a l'associacionisme del tambor setmanasanter (Varea, 2002).

D'aquesta manera, ja ens trobem a València, Alzira, Sagunt, Oriola o Alacant, la territorialitat de la confraria, germandat o corporació, el seu capital simbòlic, la seua expressivitat identitària i diferenciada dels altres grups festius, reforça lligams interns. El territori festiu bàsic es vincula amb un fragment del barri o amb tot un barri, els

territoris intermedis amb grups de barris i el territori ritual únic, pel seu caràcter convergent, amb espais generalment centrals o simbòlicament aglutinants. La identificació dels subjectes directament festius - i inclús dels que no ho són - amb el territori, fa que aquest siga percebut com una unitat real pels seus habitants, de manera que es pot aventurar que dit territori opera com una espècie de nexa sociològic entre l'individu i l'espai realment viscut de pertinença. És així com el desenvolupament de microidentitats col·lectives diferenciades per la festa, genera una major consciència d'identitat col·lectiva en l'àmbit de la localitat, produint-se una translació visible de la identitat local, de la microidentitat, a la identitat col·lectiva (Hernández i Martí, 1999).

En línies generals, intrínsecament lligat al grup festiu es troba el territori que li serveix de suport material i simbòlic, on el grup, a través de l'activitat festiva, projecta una sèrie d'identitats, que a vegades se superposen i acaben reforçant una identitat superior. Cadascun d'aquests grups, amb estatus d'associació cívica voluntària amb una finalitat ludicofestiva, i que es compten per centenars al llarg i ample del País Valencià, posseeixen un espai sacre i exclusiu, on té lloc el gros de la seqüència ritual pròpia. Com a trets comuns a les festes assenyalades, podem observar l'existència d'un territori bàsic que manté una forta correspondència amb l'associació festera (comissió, altar, comparsa) i que en el seu interior conté un nucli de sociabilitat com el *casal faller*, el *racó* i la barraca fogueril, el local vicentí i la cabila. Posteriorment ens trobem amb un territori intermedi, que es correspon amb associacions festeres (agrupacions falleres, sectors fogueriles, bans moro i cristià), i finalment territoris rituals únics, que són compartits per totes les associacions festives. En última instància, la profunda relació entre associacions festives, rituals festius, espais cerimonials i territoris identitaris no fa més que redimensionar el caràcter de la festa com a patrimoni cultural dinàmic en continua reapropiació social.

En síntesi, el recorregut realitzat per l'univers de l'associacionisme valencià en el segle XX ens mostra una evolució marcada pel procés d'heterogeneització de les associacions valencianes i el continu creixement de les mateixes. D'aquesta manera, ben bé es pot afirmar que al llarg del segle XX s'ha anat passant del predomini de les associacions de caire cultural a la cultura de les associacions, és dir, a la centralitat del fenomen associatiu per al teixit cultural i social del País Valencià.

BIBLIOGRAFIA

ALBERT RODRIGO, M. (2004): *La eclosión asociativa en el tránsito hacia una nueva era. Un estudio del tercer sector en el ámbito comarcal de l'Horta Sud (Valencia)*, Tesis doctoral; Universitat de València.

ALGUACIL GOMEZ, J. (2002): *La ciudadanía emergente y sus síntomas*. Madrid (<http://habitat.aq.upm.es/boletin/n24/ajalg.html>, 16-X-2006)

ÁLVAREZ, J.V. (1968): *Història del cooperativisme al País Valencià*, Barcelona, Lavinia.

ARIÑO, A (1990): “Asociacionismo festivo contemporáneo en el País Valenciano”, en Cucó, J – Pujadas, J.J (coord.): *Identidades colectivas: Etnicidad y sociabilidad en la Península Ibérica*, València, Generalitat Valenciana, pp-165-185.

ARIÑO, A (1992): *La ciudad ritual. La fiesta de las Fallas*, Barcelona, Anthropos.

- (1999): *Asociacionismo y patrimonio cultural en la Comunidad Valenciana*, Memoria de investigación para la conselleria de Cultura.
- (2001): *La patrimonialización de la cultura en la sociedad del riesgo y de la información*, Salamanca, VII Congreso Español de Sociología.
- (2002): “La expansión del patrimonio cultural”, *Revista de Occidente*, 250, pp. 129-150.

ARIÑO, A. (dir.) & ALIENA, R. & CUCÓ, J. & PERELLÓ, F. (1999): *La rosa de las solidaridades. Necesidades sociales y voluntariado en la Comunidad Valenciana*, Valencia, Fundació Bancaixa.

ARIÑO, A. (dir.) & CASTELLÓ, R. & LLOPIS, R. (2001): *La ciudadanía solidaria. El voluntariado y las organizaciones de voluntariado en la Comunidad Valenciana*, Valencia, Fundació Bancaixa.

ARIÑO, A. & CUCÓ, J. (2001): “Las organizaciones solidarias. Un análisis de su naturaleza y significado a la luz del caso valenciano”, *Revista Internacional de Sociología* nº 29, pp.7-34.

ARIÑO, A. & ALBERT, M. (2003): *L'associacionisme a l'Horta Sud. Un estudi de la societat civil en l'àmbit comarcal*, Torrent, Fundació Horta Sud.

BECK, U. (1998): *La sociedad del riesgo. Hacia una nueva modernidad*. Paidós. Barcelona.

BROSEL, J (2002): *Semana Santa en la Diócesis de Valencia*, València, Diputació Provincial de València.

CUCÓ, J. (1991): *El Quotidià ignorat. La trama associativa valenciana*. Alfons el Magnànim.

- (1992): "Vida Asociativa" en García Ferrando, M. (coord.). *La sociedad valenciana de los 90*, Valencia, Alfons el Magnànim.

CUCÓ, J. (dir.) i altres (1993): *Músicos y Festeros Valencianos*, València, Generalitat Valenciana.

GARCÍA PILÁN, P (2006): *Tradición y proceso ritual en la modernidad avanzada: la Semana Santa Marinera de Valencia*, tesi doctoral, València, Universitat de València.

HERNÁNDEZ I MARTÍ, G.M (1996): *Falles i franquisme a València*, Catarroja-Barcelona, Afers.

- (1998): "Microidentidades colectivas: el caso de la fiesta en el País Valenciano", A Coruña, *VI Congreso Español de Sociología* (comunicació inèdita).

- (2001): "Fiesta, asociacionismo e identidad en la Semana Santa Marinera", en DD.AA: *Las cofradías de Medinaceli en la Comunidad Valenciana*, València, Cofradía de Jesús de Medinaceli Grao-Valencia, pp. 16-22.

- (2002): *La modernitat globalitzada. Anàlisi de l'entorn social*. Tirant lo Blanch. València.

- (2005): "La globalizació y el patrimonio cultural", en HERNÁNDEZ, G.M – SANTAMARINA, B – MONCUSÍ, A – ALBERT, M: *La memoria construida. Patrimonio cultural y modernidad*, València, Tirant lo Blanch, pp. 123-158.

HOMOBONO, J.I (2004): "Fiesta, ritual y símbolo: epifanías de las identidades", *Zainak. Cuadernos de Antropología-Etnografía*, 26, pp.33-76.

MOTA, F. (1999): "La realidad asociativa en España" en Subirats, J. (ed.). *¿Existe sociedad civil en España?. Responsabilidades colectivas y valores públicos*. Fundación Encuentro.

SARASA, S. (1998): "Asociacionisme, moviments socials i participació cívica" en Giner, S. *La societat catalana*, ed. Generalitat de Catalunya. n° 14.

SUBIRATS, J. (ed.) (1999): *¿Existe sociedad civil en España?. Responsabilidades colectivas y valores públicos*. Fundación Encuentro. Madrid.

VAREA, F (2002): *Especial Semana Santa de Levante-El Mercantil Valenciano* (dijous, 21 de març).

